

“Zorxana” da rəqs elementləri

Əhsən Rəhmanlı

Sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, BXA-nın doktorantı

E-mail: ahsanrahmanli@mail.ru

“Zorxana” qədim Azərbaycan şəhərlərində pəhləvanların güləşdikləri yer idi. Zor – güc, xana – onun keçirildiyi yer, məkan deməkdir. “Zorxana” termini əsasən qüvvət evi, mərdlik, hünərvərlik, səxavət, vətənpərvərlik, ədəb, əxlaq və müdrikliklə sıx əlaqə və ataların miras evi anlamındadır (5, s.5). Azərbaycanda pəhləvanlığın milli cəhətləri, kökü, özülü, qədim, bənzərsiz təməl ənənələri var. Bu, əzəli, əbədi döyüş ruhumuzun ifadəsi olmaqla yanaşı, xalq ruhunda, ayrı-ayrı fərdlərdə yaşamasının bariz nümunəsidir. Təbii ki, hər xalqın arasından pəhləvan yetişmir. Pəhləvanlıq türk ruhunun yenilməzliyinin ifadəsidir. Hər bir hərəkətin öz gücü, mahiyyəti və məzmunu var. Qədimdə pəhləvanlar meydana mil oynada-oynada çıxar, rəcəz oxuyar (“rəcəz” qəzəl janrının bəhrlərindən biridir), özlərinə tərəf-müqabil (qarşı tərəf), qənim axtarırdılar. “Zorxana”lar şəhərlərdə bağlı yerlərdə, bina daxilində keçirilə də, kəndlərdə bu oyun meydanlarını çöl-çəmən, düzənlər əvəz edirdi. Hələ çox keçmişlərdə bayramlarda və el şənliklərində kənd cavanları qurşaq tutardılar. “Zorxana”da zurnaçı dəstəsi “Cəngi”lər çalardı. Xalq mərasimlərinin, meydan tamaşalarının tərkib hissəsi kimi hazırda da öz formasını saxlayan güc sınamaq, güşt tutmaq, daş oynatmaq (çəki daşları), kərəm sındırmaq, buğa boynu əymək, kəndirbazlıq etmək oğuz-türk xalqlarında, həmçinin dünyanın bir sıra xalqlarında dinamik-dramatik oyunlar mövcud olub. Bu oyunlar daim maraqlı doğurub, diqqət çəkib, tamaşaçı toplayıb. “Zorxana” – pəhləvanlıq, xalq tamaşalarıdır. Baharın gəlişində, Novruz atributlarının icrasından sonrakı mərhələdə ayrıca tamaşa formasında, peşə növünə çevrilərək icra olunub.

“Zorxana” folklor nümunələrimizdən biri kimi təcəssüm tapıb. Burada pəhləvan obrazı son dərəcə bənzərsiz, bitib-tükənməyən güc rəmzi kimi təqdim edilir. Pəhləvan obrazının xalq ruhunda təqdimatı adi

səciyyə deyil, böyük mahiyyət daşıyıb. Pəhləvan xalqın bağrından qopan, ruhundan yaranan, onun gücünü əks etdirən real obrazdır. O, “Zorxana”ya daxil olana qədər bərkədən-boşdan çıxır, müəyyən mühüm mərhələlərdən keçir, formalaşır, bu işə alışır, hər çətinə hazırlaşır, sözün əsl mənasında yetkinləşirdi. Pəhləvanlar öz gücünü istənilən anlarda göstərə bilsələr də, “Zorxana” tamaşalarında daha böyük maraqla qarşılanırdı. “Zorxana”lar xalq milli oyunu olaraq yalnız Bahar bayramı ilə məhdudlaşmırdı. Çünki xalqımızın adət-ənənəsinə daxil olmuş sinkretik tamaşa növüdür. “Pəhləvanı el saxlar” demişlər. Xalq pəhləvanı yetişdirdiyi kimi, rəğbət bəsləyir, qoruyur, istər Novruz ərəfəsində, istərsə də hər hansı bir zamanda onun gücünü sınanılan tamaşalara gəlir və dəyərləndirilir.

“Zorxana” “Güclülər evi” kimi də tələffüz olunur. Adətən bu, güclü, cəld olmaq istəyən gənclərin ağırlıq qaldırma və güləş üzrə məşq etdikləri böyük otaqdır. Tamaşa etməyə gələnlər bu və ya digər pəhləvanlara azarkeşlik edirdilər.

“Zorxana” xoreografiya elementlərindən istifadə olunan oyun tamaşalarından biridir. Bu idman və oyun növü XIX əsrin axırlarında ən çox Bakıda, Gəncədə, Şəkiddə, Bərdədə, Beyləqanda, Lənkəranda və Şamaxıda yayılmışdı. Bakıda “Zorxana” İçərişəhərdə keçirilirdi. Oyun-yarışlarda ən başlıca məşğələlərdən biri konusşəkilli ağır taxta millədir. Cavanlar hər əlində bir mil qaldıraraq “Cəngi” sədaləri altında ritmik şəkildə, sürətlə dövrə vuraraq milləri başları üstündə fırladırdılar. Milləri çiyinləri, sinələri ilə, yaxud bir güz ilə o birinə vururdular. Hərdən millərin hər ikisini və yaxud növbə ilə yuxarı atır və yenidən tuturdular. Bəzən nisbətən cəld cavanlar mili birbaşa yerdən ayaqla yuxarı atırdılar. Bu qeyd olunanlardan əlavə “Zorxana”da milsiz və ya mil ilə bütöv rəqs etüdləri mühüm yer tuturdu. Belə hərəkətlər adətən oyun-çunun öz cəldliyini, güc-qüvvəsini nümayiş etdirmək, güləşdən qabaq əl-qolun açılması üçün keçirilirdi. “Zorxana”da, ondan sonra gələn güləşmə də qoşa zurnanın (solist və züçü-dəmkeş) şaqraq, parlaq, möhtəşəm səsi, çomaq-çubuqla çalınan nağara ilə müşayiət olunurdu. Çalınan melodiylar iti sürətli, təntənəli, yaxud da asta, ağır temp-li “Cəngi”lərdən ibarət olurdu. Hələ orta əsrlərdən başlayaraq Şəkiddə “Koroğlu qaytarması”, “Misri”, “Koroğlunun bağırı” adlı musiqilərlə oynanırdı. Lənkəranda güləş “Pəhləvani” adlanan melodiya ilə keçirilirdi. Güləşmə və onun giriş hissəsi idman yarışından çox, teatrlaşdırılmış oyun xarakteri daşımışdır.

Şəkiddə güləşçilərin müqəddiməsi çox vaxt təkə “Zopı-zopı” adlı yallıdan ibarət olurdu. Elə buna görə də Şəkiddə “Zorxana”ya bəzən “Zopı-zopı” və ya “Zəncir-toxmaq” deyirlər. Bu rəqs yarışında atribut kimi zəncirli yay və güzlərdən istifadə olunurdu. Şəki yarışlarında rəqibin arxası yerə vurulmalı deyildi, bu güləşçinin mənliliyinə xələl gətirərdi.

Kim ki, öz rəqibini başı üzərinə qaldırıb fırladırdı, o da qalib sayılırdı. Bəzən də yarış məzəli, zarafat xarakteri daşıyırdı. Güləşənlər yarışdan sonra iki-iki rəqs edirdilər. Bəzən isə əvvəlcə iki nəfər rəqsdə, sonra isə güləşdə yarışirdılar.

Haşiyə: "Zopi-zopi" Qəbələ rayonunun Bum kəndində, Şəkiddə və digər yerlərdə oynanılırdı. "Zopi-zopi"ni həm rəqs, həm də oyun adlandırmaq olar. Buradakı iştirakçılar öz gücünü, cəldlik və məharətlərini göstərirlər. Oyuna səkkiz, on və daha artıq iştirakçı qatıla bilər" (2, s.39-42).

Şəkiddə mövcud olmuş müxtəlif variantlı "Zorxana"lardan birini nümunə kimi göstəririk. Ssenari aşağıdakı kimidir:

Pəhləvanlar səhnədədirlər. Adətən onlar 40-50 yaşında kişilərdir. Güləşçilər soyunur, arxalıq, papaq və çəkmələrini çıxarırdı və boğazı (boyunu) düymələnən ağ köynəkdə, dizdən azca aşağı şalvarda qalırlar. Başa, ucları boyunun arxasında düymələnən ağ yaylıq bağlanırdı. Onlar bəzən ayaqyalın olur, bəzən də yüngül ayaqqabı geyindirildilər.

Səhnənin ön tərəfində sıra ilə toppuzlar qoyulub. Bunlardan əlavə dəmir zəncir, ağır, oxatan yay da vardır. Diametri 20-30 sm. olan 7-8 ədəd halqa asanlıqla çubuq üzrə sürüşür.

Baş pəhləvan zəncirə yaxınlaşıb "hey" deyə qışqıraraq onu qaldırır və göyə, çox hündürə atıb, tutur və dövrə ilə rəqs etməyə gedir. O, zəncirin uclarından tutub başı üzərində əsdirir, bu zaman zəncir bərk, daimi və ritmik cingilti əmələ gətirir. Ardınca hərəsi iki toppuz götürən pəhləvanlar da ona qoşulur və rəqs edərək dövrə vururlar. Çalğıçılar "Samıxı" (samux) ifa edirlər.

6/8. Birinci takt.

1. - sağ ayaqla bir addım irəli.
2. - sol ayağı sağ ayağın yanına qoymaq.
3. - pauza.
4. - sağ ayaqla bir addım irəli.
- 5.6. - pauza

İkinci takt.

1. - sol ayaqla bir addım irəli.
2. - sağ ayağı sol ayağın yanına qoymaq.
3. - pauza.
4. - sol ayaqla bir addım irəli.
- 5.6. - pauza.

Pəhləvanlar bu cür ikili addımlarla böyük bir dövrə vururlar. Onlar toppuzları daim başları üzərində fırladırlar. Sonra bir xətt üzrə çalğıçıların qabağında dayanıb sərbəst hərəkətlərlə rəqs edirlər. Həmi vaxt çalğıçılar "Asta qaradağı" ifa edirlər. Bu, aparıcı (baş) pəhləvanın solosu üçündür. O, əlində zəncir oynadaraq dövrə vurur, zənciri ritmlə əsdirir. Sonra diz üstə oturub zənciri boynuna keçirir, xeyli arxaya əyilir və "hey" deyə qışqıraraq zənciri havaya tullayır. Orta tempdə "Üç barmaq" (zurnada üç barmaqda çalınan hava) çalınır. Pəhləvanlar toppuzları dairə ilə yerə qoyaraq oynayıb dövrə vururlar. Hərəkətlər təxminən belədir:

6/8. Birinci takt.

1. - /3/8/ - sol ayaqla bir addım irəli.
2. - /3/8/ - sol ayağı xaç şəklində irəli və sağa qoymaq.

İkinci takt.

1. - /3/8/ - sağ ayaqla bir addım sağa.
2. - /3/8/ - sol ayağı sağ ayağın yanına qoymaq.

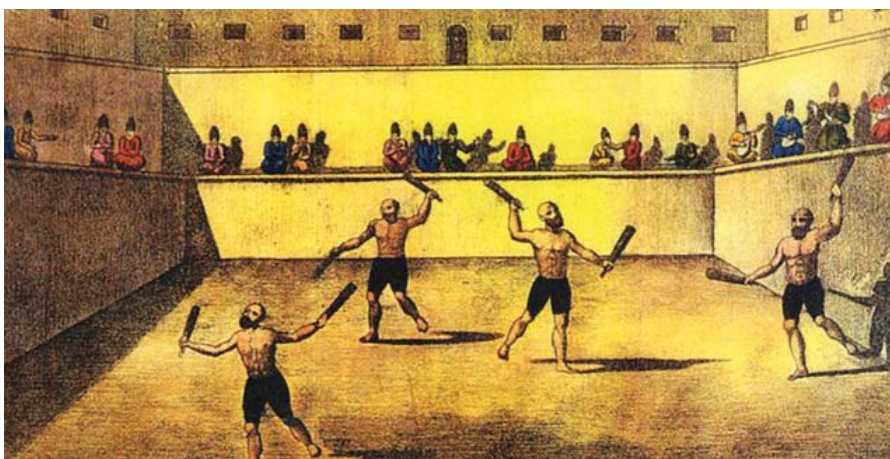
Dizlər yüngülcə əyilir. Sinə irəli, millərə (toppuzlara) tərəf istiqamətləndirilir. Əllər millərə (toppuzlara) uzadılır, yuxarı açılmış ovuqlarla meydan oxuyan hərəkətlər edilir. Beləcə oynayıb bir dövrə vurulur. "Zəncirçi" adlanan baş pəhləvan dairənin içində rəqs edir. Musiqi dəyişir və "Qaytağı" ritmində sürətlə "Gemuru" çalınır. Pəhləvanlar toppuzları götürüb sürətlə başları üzərində, qabaqda sinə qarşısında fırladırlar, onları çiyinləri ilə qoltuqlarının altına, qabırğalarına vururlar. Burada hərəkətlər olduqca dinamikdir. Hər bir hərəkət ritmə uyğun ifa edilir. Hərəkətlərin icrası zamanı pəhləvanlar dairə

şəklindədirlər. Dairənin mərkəzində "Zəncirçi" dizlərini geniş açaraq rəqs edir. Sonra yenə "hey" deyib zənciri göyə atır və bu an musiqiçilər yenə "Samıxı" havası çalırlar. Başçı pəhləvanın arxasınca sıra ilə düzülmiş pəhləvanlar ikili addımlarla rəqs edərək dairə üzrə hərəkət edir, sonra oynaya-oynaya səhnənin arxasına keçirlər. Çox çəkmir ki, onlar toppuzsuz səhnəyə qayıdırlar. Bu zaman güləş başlanır. İki güləşçi ortaya çıxıb yumşaq addımlarla böyük dövrə vuraraq sanki mübarizəyə hazırlaşır, məqam axtarırlar. Sonra birinci güləşçi səhnənin ortasına dayanıb, sağ ayağını irəli qoyaraq aşağı əyilir və sağ əlini aşağı dayayır, sol əlini isə belinə qoyur. Köməkçisi ona yaxınlaşıb ayaqqabılarını çıxarır və arxa tərəfdən onun ayaqlarının bükülən yerində dayanır. Bir əlini dayaq kimi onun boynuna qoyur və o biri əlini tamaşaçılara uzadaraq "rübai" oxumağa başlayır. Bu güləşçinin tərifi - "Fərəhnaməsi"dir. İkinci güləşçi arıq, uzun və məzəli (komik) adamdır. O da özünün təriflənməsini istəyir. Nəhayət biri razı olur və istəyir ki, digər güləşçi kimi ikincinin də ayaqlarının üstünə qalxsın, lakin o yığılır. Bu zaman köməkçi sadəcə əlini çiyinə qoyub gülməli rübailər oxuyaraq ikinci güləşçini tərifləməyə cəhd edir. Güləşçi sinəsini irəli verib. Tərifləmə bitir. Güləşçilər üzbəüz dayanıb bir-birlərini özlərinə tərəf çəkməyə çalışırlar. Sağ çiyinləri bir-birini itələyib, yüngülcə atılaraq dövrə vurub güləşməyə başlayırlar. Güləş məzəli xarakter daşıyır. İkinci həmişə xoruz kimi birincinin üstünə atılır və ayaqlarının arasından keçərək qəfildən birincini yerə yıxır. Birinci sıçrayıb ikincinin üstünə atılmaq istədikdə, qəfildən qəhqəhə ilə ikincini aradan çıxarırlar.

İkinci iki nəfər ciddi və ustalıqla güləşirlər. Burada rübai lazım olmur. Üçüncü güləşçi dördüncünü çiyinə qaldırıb fırladır və yerə qoyur. Güləşmə zamanı qalan güləşçilər fəallıq göstərərək onları fərəhləndirir və yaxud həyəcan keçirirlər. Musiqiçilər "Cəngi" çalırlar. Güləşmə qurtarır. Şən xalq musiqisi çalınır və ikinci iki nəfər bir-birinin qabağında rəqs edir. Onları birinci iki nəfər əvəz edir. Qalanlar sevinclə əl çalır və rəqs edənlərin ünvanına xoş sözlər deyirlər (2, s.27-31).

Rəqqas-baletmeyster Əlibaba Abdullayevın fikirlərindən: "Heç bir rəqsimiz olmasaydı belə, "Naxçıvan yallıları" və "Şəki zorxanası" ilə dünyanın hər yerində incəsənətimizi layiqincə təbliğ edə bilərdik".

"Zorxana" üzərində rəqs qurulması maraqlı və möhtəşəm nəticələrə gətirib çıxarmışdır. Qeyd etdiyimiz kimi, "Zorxana" rəqs səviyyəsində Şəkiddə və bir sıra rayonlarımızda mövcud olmuş, məhsul bayramlarında, Novruz şənliklərində, festivallər və baxış-müsabiqələrdə oynanılaraq rəğbət qazanmış, sevilmişdir.

"Zorxana"da bir neçə əşyalardan istifadə olunurdu. Məsələn üçün, sinətaxta, mil, qapı və kaman göstərilə bilər.

Sinətaxta - müxtəlif ağaclardan hazırlanır, ağırlığı 1kq-a yaxındır. Dəstəyinin diametri ovucun için sızılmasına qədərdir. Bundan istifadə əzələnin qüvvətlənməsinə kömək edir. Həqiqətən sinətaxtanın qol, bilək, sinə və həmçinin bel əzələlərinin möhkəmlənməsində əhəmiyyəti vardır.

Mil - müxtəlif formalı olur, ən yüngülü 10-12 kq, ən ağırı 30 kq-dan yuxarıdır. Taxtadan əsasən konusvari şəkildə hazırlanmış idman alətidir. "Zorxana"nın ən qədim alətlərindən sayılan mil - əmud, toppuz kimi hərbi alətləri xatırladır. Lap qədim vaxtlardan indiki mil formasına oxşar bir alətlə cəngavərlər və igidlər öz bədənlərini hazırlıq vəziyyətə gətirir, formaya salırdılar. Qədimdə bu aləti narvən, qoz, ərjən, sərcədili ağac növlərindən hazırlayırdılar (4, s.19). Mil üç növdən ibarətdir:

1. Milbazi - hündürlüyü 65 sm, çəkisi 2 kq.
2. Mil səbok (yüngül mil) - hündürlüyü 70 sm, çəkisi 3 kq.
3. Milsəngin (ağır mil) - hündürlüyü 110 sm, çəkisi 30 kq.

"Zorxana"da istifadə olunan qapı - qalxana bənzəyir.

Kaman - dəmirdən, təxminən adam boyu qədər hazırlanır və kaman oxşayır. Buna kəbbadə deyilir. Alət ensiklopediyalarda və lüğətlərdə süst və kaman adlanır. "Zorxana"da zəncirlərdən də istifadə olunur.

Bu mövzu ətrafında bəzi tarixi bilgilərə toxunmaq əhəmiyyətli və təqdirəlayiqdir. Pərtov Beyzai Kaşaninin (1337) "Qədim idman növü - Zorxana" adlı kitabı var. Son zamanlar həmin kitab "Zəvvar" nəşriyyatı tərəfindən yenidən işiq üzə görüb (4, s.9). Müəllif "Zorxana" haqqında müfəssəl məlumat; yaranması, yayılması, inkişafı, əsas xüsusiyyətləri, istifadə olunan alətlər və s. barədə məlumat verir.

"Zorxana" eramızdan əvvəl də mövcud idi. Bu idman növü Orta Asiyadan Güney Asiyaya qədər, Qərbi Asiya, o cümlədən Azərbaycan, İran, Türkiyə, Özbəkistan, Türkmənistan, İraq, Hindistan, Pakistan, Əfqanıstan, Tacikistan, Qırğızistan, Qazaxıstan kimi ölkələrdə yayılmışdır. Qərbdə madlar, Şimal-qərbdə türklər, Cənubda farslar, Cənub-şərqdə hindlilər, pakistanlılar və bir qrup ariyalılar (onları patlar adlanıblar - hansı ki, hazırda Türkiyədə, Qafqazda, İraqda və başqa torpaqlarda məskunlaşmışlar. Yaşadıqları yerlər məhsuldar arən və dağlıq ərazilərdir. Əhalisi fəal, çalışqan, əzmkar, mübariz, döyüşkən formalaşır. Miladdan öncə 331-558-ci illərdə ən güclü imperiya yaratmışlar) onunla sıx məşğul olmuşlar (4, s.9). Türklərin tarixən yaratdıqları bütün imperiyalar dövründə "Zorxana"lar fəaliyyət göstərmişdir.

Tarix elmləri doktoru Mehdi Bahar öz tədqiqatlarına əsasən bildirir: "Zorxananın Mehri məbədləri ilə oxşarlığı vardır. Küçə səviyyəsindən zirzəmiyə uzun pilləkənlər açılır. Qədimdə bütün Zorxanalar zirzəmi formasında yaradılıb. Mehri məbədləri axar suların kənarında tikilirdi.

"Zorxana" adətlərindən biri zəng vurmaqdır. Zəng səsi ilə "Zorxana"ya daxil olanlar mürşidin (rəhbər) göstərişi, rəhbərliyi altında hərəkət edirlər. Arxeoloji axtarışlar zamanı Mehridə də zəng tapılmışdır. Güman edilir ki, mərasim başlayarkən zəng səsinə istifadə olunub. Zorxana da bir sıra rütbələr varmış: mürşid, köhnəsəvar, pişkesifət, zəng sahibi, TAC sahibi... Onlar ağsaqqal nüfuzuna və rütbəsinə malik olaraq "Zorxana" oyunu zamanı hər şeyə diqqət edir, məsuliyyət daşıyırdılar. Bütün bunlar Mehri məbədlərindəki yeddi rütbəsinə xatırladır. Deməli "Zorxana"da və Mehri məbədlərində keçirilən idman oyunları, yarışlar, qaydalar, tələb olunan məsələlər eyni mənşədən qaynaqlanmışdır.

Hicri-qəməri tarixlə VII yüzildə Gəncə şəhərindən olan pəhləvan Piryayi Vəlinin ideyası əsasında Zorxana hazırkı dövrə gələn çətdiği vəziyyətə uyğun halda qurulub. Qapısı çox hündür deyil, adı giriş qapılarına nisbətən kiçikdir. Bunun da anlamı var, yəni Zorxanaya daxil olan özünü sadə tutmalı, təvazökar, iddiasız və təkəbbürdən kənar ömür

sürməlidir. Zorxananın tavanı hündür, günbəz formasında qurulur.

Əksər ölkələrin milli rəqslərində bizim "Cəngi"yə oxşar musiqi səslənir. Belə musiqi idmançıların ruhunu coşdurur. "Zorxana"da önə çıxan, qələbə qazanan pəhləvan, yəni ustalıq dərəcəsinə nail olan, ruhu və cismi kamillik dərəcəsinə yüksələn idmançı Zorxana rəhbərliyi tərəfindən "fəqirlik" tacı ilə təltif edilir. Bu cəhətlər, belə şərtlər "Mehri"lərdə (Mitra daxması) də olub. Tədqiqat zamanı "Zorxana" və Avropa "Mehri"lərinin ("Mitra daxmaları"nda, mağaralarda keçirilən idman oyunlarının) oxşar cəhətləri meydana çıxıb (4, s.10).

"Zorxana"da mürşidsərdəmdə əyləşirdi. Sərdəm - yəni başçı üçün məkan. Bura ən hörmətli və pak yer sayılır. Mürşid həmin pak məkanda əyləşərək tədbiri yönləndirir. Mürşidin yeri giriş qapısına yaxındır. Zorxananın ətrafında səkilər düzəldilirdi və tamaşaçılar oyuna orada dayanaraq tamaşa edirdilər.

"Zorxana"da zərb çalğı alətindən (dümbək, təbil, nağara) istifadə olunur. Mürşid bu alətdə ritmləri ifa edir və bu da idmançıların ruhunu coşdurmaq, əhvalını idmana uyğun hala gətirməklə bərabər, hərəkətləri sinxron şəkildə, ritmin sədaləri altında yerinə yetirməyə şərait yaradır.

Miyandar - ən məharətli, hünərli, ağıllı və bacarıqlı idmançılardan biridir. Məşqçi vəzifəsini icra edərək idman hərəkətlərinin düzgün icrasına nəzarət və rəhbərlik edir, idmançılar və mürşid arasında əlaqə, nizam, həmahənglik yaradır.

Səng - bu alətdən "Zorxana" yarışlarında hazırda da istifadə olunur. Səng iki parça taxtadan ibarətdir və qədim ayaqqabıların nalına oxşayır. Onun yuxarı hissəsi dördküncdür və alətin ortasında əl tutmaq üçün dəstək var. Zorxanalardakı sənglərin standart çəkisi olmur və sifarişlər əsasında müxtəlif ağırlıqda hazırlanır. Beynəlxalq yarışlarda ağırlığı 20 kq, uzunluğu 70 sm. və qalınlığı 5 sm-lik səngdən istifadə olunur.

Müxtəlif ölkələrdə, həmçinin Azərbaycanda keçirilən Beynəlxalq "Zorxana" yarışlarında çəkilmiş disklərə tamaşa edərkən olduqca maraqlı səhnələrlə qarşılaşdıq. Həmin tədbirlərin ilkin hissəsində və davamında xeyli hərəkətlər izlədik ki, rəqs sənətinə aiddir.

"Zorxana"da qolların, ayaqların, bədənin hərəkətləri, fırlanmalar var. Həmçinin bu idman növünə aid alətlər-əşyalarla (sinətaxta, mil və s.) davranış zamanı müxtəlif hərəkətlər yerinə yetirilir. Eynilə rəqslərdə icra edilən hərəkətlərə bənzəyir. Fırlanmalar, qolların açıq vəziyyəti rəqsdə olduğu kimidir. Hərəkətlərin icrası zamanı qaçış da var. Qeyd etdiyimiz kimi burada bütün tədbiri mürşid idarə edir. Sanki baletmeyster, rəqs müəllimi, məşqçi rəqqaslarla məşq aparır. Onu da deyə bilərik ki, "Zorxana"dakı hal-vəziyyət, hərəkətlər heç bir xalqın folklorunda yoxdur.

Səfəvilər dövründə "Zorxana"lar o qədər geniş yayılmışdı ki, hər bir məhəllənin ağsaqqalları tərəfindən təsis və idarə edilənlərdən əlavə, bütün dövlətli və zadəganların, xüsusən hakimlərin evlərində "Zorxana"lar yaradılmışdı.

"Zorxana"lar orta əsrlərdə Azərbaycanda idman sarayı rolu oynamışdı. Bu idman zallarına gəncləri cəlb etmək üçün müxtəlif tədbirlərlə yanaşı, "Zorxana"ları təbliğ edən şeirlər, poemalar yazılmışdı. Orta əsrlərlə əlaqələndirilən, tərcümə olunmuş belə bir şeir parçasında bu məsələ tam aydınlığı ilə əks etdirilmişdir.

Bir daha qeyd edirik ki, "Zorxana"lar Azərbaycanın bir sıra məkanlarında - Təbriz, Marağa, Ərdəbil, Urmiya, Naxçıvan, Gəncə, Bakı, Şəki, Şirvan, Bərdə, Beyləqan, Şuşa, Lənkəranda geniş təşkil edilirdi. Bakı "Zorxana"sı çox məşhur idi. Hər gecə 300-ə qədər tamaşaçı ilə dolu Bakı "Zorxana"sı 1893-cü ildə çar polisi tərəfindən qadağan edilmiş, bağlanmışdı. Bu, Rusiyada başlanan inqilabi hərəkətin ucqarlarına da təsir edəcəyi ilə əlaqədar idi. Haqqında danışılan "Zorxana"nın ləğvindən sonra Bakıda digər "Zorxana"lar təsis edilmişdi (6, s.160-161).

Aktyor, rejissor, milli opera müğənnisi Hüseyinqulu Sarabskinin (1879-1945) təsvir etdiyi, İçərişəhərdə, Yuxarı Bazarda, Qoşa Karvansaranın altında tağlı bir zirzəmidən ibarət "Zorxana" binası 1930-cu illərə qədər mövcud olmuşdur (7, s.71).

Gəncədəki "Zorxana"nın yeri qalmayıb, alətləri isə Gəncə Diyarşünaslıq Muzeyindədir. Naxçıvan və Ordubad "Zorxana"larının tikililəri son dövrlərə qədər gəlib çatıb. Şəkildə "Zorxana" qalması da onun silinməz izləri 1960-cı illərin sonu, 1970-ci illərdə fəaliyyətdəki "Zorxana" xalq rəqs ansamblında özünü göstərmişdir. Rəqs quruluşunda "Zorxana" atributlarından, hərəkətlərindən və əşyalardan istifadə edilirdi (6, s.161).

Yazılı mənbənin Bakıda "Zorxana"nın 1930-cu illərə qədər mövcudluğu faktı maraqlı olduğu qədər də gələcək nəsillər üçün material səviyyəsində çox əhəmiyyətlidir. Deməli, Əlibaba Abdullayev (1915-1980) Bakıda doğulub, böyüyən, yaşayan yaradıcı sənətkar kimi buradakı "Zorxana"nın uşaqlıq və gəncliyində görmüş, müşahidə etmiş və yaddaşına köçürmüşdür. Və bu gördükləri sonralar onun yaradıcılığında gərək olub.

Əlibaba Abdullayev 1950-ci illərdə "Yallı-Zorxana" rəqsi hazırlamışdır. O, bir çox hallarda rəqslərə əvvəl özfəaliyyət rəqs kollektivlərində quruluş verir, sonra peşəkar ansamblla hazırlayırdı. Həmin quruluşda rəqqaslardan üç nəfər əlində mil, iki nəfər kaman, üç-dörd nəfər sinətaxta (qapıdan istifadə olunmurdu) və iki nəfər çubuqlarla çıxış edirdi. Çubuqlar bir-birinə vurulurdu. Əlibaba müəllim "Yallı-Zorxana"nın "Koroğlu nağarası" musiqisi əsasında qurub. Azərbaycanda 1956-cı ildə televiziya fəaliyyətə başlarkən bu rəqs lentə çəkilib, 5 dəqiqədən çoxdur və indiyə qədər də qorunur. Həmin möhtəşəm "Yallı-Zorxana" internetdə də yerləşdirilib. Ə.Abdullayev öz quruluşunda əvvəl gülüş, sonra isə "Yallı" verib. Gülüş "Koroğlu nağarası" ilə başlanır (Əslində isə "Zorxana"da gülüş sonda olur). Həmin "Yallı-Zorxana"da sonda üç nəfər əllərində mil, ön sırada, qalan ifaçılar isə arxa sıralarda kaman və s. əşyalarla rəqs edirdilər. Rəqsdə Əlikram Aslanov və Adil Rəhimov (təxəllüsü "Barmaq Adil") gülüşürdülər. Başqa ifaçılar Əhmədağa və Nadir Məmmədov qardaşları, Ramiz Məmmədov, Ramiz Eynullayev, Rafiq Əzizov, Qorxmaz Qurbanov, Tələt Ağalarov və bir neçəsi idi. Rəqs 1960-cı illərə qədər oynanıb. Ə.Abdullayev "Yallı-Zorxana" üzərində yenidən işləsə də, bunu həyata keçirməyə ömür imkan vermədi (1, s.58).

Əlibaba Abdullayev məktəbinin davamçısı, tanınmış rəqqas Əlikram Aslanov Səttarxan adına zavodun (əvvəl L.Şmitd) mədəniyyət və texnika sarayında özfəaliyyət rəqs ansamblına rəhbərlik edərək, 1970-ci illərdə həmin kollektivlə "Yallı-Zorxana" hazırlamışdı. Bu rəqs müxtəlif bədii-kütləvi tədbirlər və konsertlərdə oynanıldı.

Ə.Abdullayev məktəbinin daha bir uğurlu davamçısı, Əməkdar artist Xanlar Bəşirov "Yallı-Zorxana"nın bəstəkar-cazmen, pianoçu Rafiq Babayev "Yallı" oranjeman musiqisi əsasında bərpa edib. Buna ilk dəfə "Xəzər" universitetinin tələbələrindən ibarət rəqs ansamblında çalışarkən, 1998-1999-cu illərdə nail olub. Burada gülüşdən başqa Ə.Abdullayevin qurduğu rəqsdəki bütün hərəkətlər bərpa olunub. Rəqs ilk dəfə "Xəzər" universitetinin tədbirlərində oynanıb və 2012-ci ilə qədər müxtəlif səhnələrdə alqışlar qazanıb. Universitetin xəttilə "Yallı-Zorxana" dəfələrlə Türkiyəyə və 2009-cu ildə Qətərə qastrola gedib. X.Bəşirov rəhbərlik etdiyi "Azərbaycan qartalları" rəqs ansamblının repertuarına 2009-cu ildən "Yallı-Zorxana"nın da daxil edib. Həmin ansambl rəqsi bəzən on iki, bəzən səkkiz, doqquz və yaxud on nəfərdən ibarət oynayıb. Ansambl Belçika, Dağıstan, Rusiya və digər ölkələrdə səfərlərdə "Yallı-Zorxana" xüsusi marağa səbəb olub.

5 fevral 1974-cü il tarixli "Azərbaycan gəncləri" qəzetində Əlibaba Abdullayevin müsahibəsi əsasında məqalə verilib. Məqalə "Xalq rəqslərimizi qorumaq hamımızın borcudur" adlanır. O qeyd edir: "Mən bir çox cəngavərlik və qəhrəmanlıq rəqslərinə quruluş vermək üçün dəfələrlə Şəkiyə getmişəm. Xalq istedadları mənə çox şey öyrədiblər. Qeyd etməliyəm ki, Şəkinin "Zorxana"sı heç bir xalqda, millətdə yoxdur. Bu əsl qəhrəmanlıq və idman rəqsidir. Rəqsdə zurnalar və nağaralar gurlayırdı. İndi isə bu zəngin rəqs ölüb getməkdədir. Yaxınlarda, bir konsertdə ifa edilən "Zorxana"ya baxdım. Əsəbiləşdim. Qəhrəmanlıq rəqsini cılız uşaqlar ifa edirdi. Qara zurnanı akkordeon əvəzləmişdi. Bu, xalq rəqsini öldürməkdən başqa bir şey deyil. Bəs işin günahı kimdədir. Hər şeydən əvvəl məsələ ondadır ki, əlaqədar təşkilatlar rəqslərimizə qeyri-ciddi münasibət bəsləyirlər" (8, 14).

İdman növü kimi bərpa olunan "Zorxana"dən hazırda vətənimizdə istifadə edilməkdədir. Azərbaycan Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyasının proqramına salınan "Zorxana" burada yüksək səviyyədə tədris olunur. Tələbələr MDB məkanında və Avropa dövlətlərində keçirilən "Zorxana" yarışlarına qatılaraq vətənimizə qələbələrə qayıdırlar.

"Yallı-Zorxana" əzəmətli, möhtəşəm şəkildə yenidən peşəkar və özfəaliyyət rəqs ansambllarına verilən quruluşlarda özünə yer almalı, istər vətənimizdə və istərsə də xarici dövlətlərin səhnələrində oynanılaraq geniş təbliğ olunmalıdır. Çünki burada bizim qədim tariximizə aid maraqlı məziyyətlər, nəsnələr, tərbiyəvi cəhətlər, dəyərli xüsusiyyətlər və sağlam ruhi ənənələr öz əksini tapır. ❖

Ədəbiyyat:

1. Abdullayeva E. Əlibaba Abdullayev. B.; "Nurlar", 2015, 264 s.
2. Həsənov K. Qədim Azərbaycan xalq rəqsləri. B.; "İşiq", 1983, 6 s.
3. Həsənov K. Azərbaycanın qədim folklor rəqsləri. B.; 1988, 13 s.
4. Qurbanov X., Qurbanov C., Ərəbi H. Zorxana idmanı (yeni başlayanlar üçün). Dərs vəsaiti. B.; 2010, 19 s.

5. Qurbanov X., Ərəbi H., Qurbanov S. Zorxana idman növünün təlimi (dərs vəsaiti). Dərs vəsaiti. B.; 2010, 37 s.
6. Nəbiyev A. El nəğmələri və xalq oyunları. B.; "Azərənşr", 1988, 168 s.
7. Sarabski H. Köhnə Bakı. B.; "Azərənşr", 1982, 253 s.
8. "Şərq" qəzeti, 05.02.2010, s.14

Резюме

Ахсан Рахманли

ЭЛЕМЕНТЫ ТАНЦА В «ЗОРХАНЕ»

В статье приводятся сведения о «Зорхане», этимологическое объяснение силы, духа войны, мужества, здоровья и мужества азербайджанских героев. Показано, что «Зорхана» с широким использованием музыки, барабана, ритмов и танцевальных движений когда-то была спортивной идеей и широко распространялась в городах.

Ключевые слова: сила, спорт, борьба, спортсмен, танцевальные движения

Summary

Ahsan Rahmanli

ELEMENTS OF DANCE IN "ZORKHAN"

The article provides information about "Zorkhan", an etymological explanation of the strength, spirit of war, courage, health and courage of Azerbaijani heroes. It is shown that "Zorkhana" was once a sports idea and was widely used in cities where music, drums, rhythm and dance moves were used.

Key words: strength, sport, wrestling, athlete, dance moves